

«Вицвіт віри тої – Бог»

(бінарна опозиція Єгова – Азазель у поемі І.Франка «Мойсей»)

Анатолій Градовський,

доктор педагогічних наук, професор

Максим Галушко,

аспірант

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

У статті аналізується поема І. Франка «Мойсей» через бінарну опозицію Єгова – Азазель та інші протиставлення, зокрема «соціум – універсум» та «світ народу Ізраїля – світ Єгови» тощо.

Окреслюються окремі взаємозв'язки твору І. Франка, біблійного сюжету та «Божественної комедії» Данте.

Робиться спроба виявити і проаналізувати духовний посыл автора поеми до народу та розглянути стосунки народу і його пророка у поемі.

Ключові слова: Франко, поема, Мойсей, образ, пророк, народ, віра.

Франкознавці усіх часів, починаючи від засновника наукового франкознавства акад. М. Возняка, звертали пильну увагу на поему І. Франка «Мойсей». Ще за життя письменника цей твір став предметом глибоких філологічних студій, він увійшов до шкільної навчальної програми з української літератури. У публікаціях неодноразово з'ясовувалися час і обставини, які надихнули письменника на ідею поеми.

Основні праці у науковій парадигмі франкознавства представлені прізвищами І. Денисюка, М. Ільницького, М. Жулинського, Т. Гундорової, Е. Соловей, М. Кодака, Т. Салиги та ін. Теоретичні підвалини аналізу поеми І. Франка «Мойсей» було закладено науковцями Д. Павличком, Л. Марченко, Р. Пархомиком та ін.

Мета роботи – проаналізувати поему І. Франка «Мойсей» та визначити у ній бінарну опозицію Єгова – Азазель.

До усталених і на сьогоднішній день застарілих положень радянського франкознавства належить теза про матеріалістичний світогляд, а відтак і відверто атеїстичні погляди класика.

Незаперечним залишається той факт, що на світогляд Франка вплинули позитивізм філософії Канта і Спенсера, еволюціонізм у природознавчих роботах Дарвіна і Геккеля, теорії французьких, німецьких, російських соціологів, літературні критики від Буало, Лессінга до Тена, Леметра, Гійо, Брюнет'єра, Брандеса тощо.

Проте Франко залишився собою, мав власний світогляд, увійшов у свідомість наступних поколінь як невтомний розбудувач людських душ.

Втім, із позицій сучасності перед нами постає інший Каменярь: не войовничий атеїст, непримиренний революціонер-демократ, а особистість, що глибоко замислюється над проблемами вічного і минушого, духовного і матеріального, небесного і земного; патріот, який розуміє біль і страждання свого безталанного народу, бореться за його щастя.

Такими відчуттями переймається митець у пролозі до поеми «Мойсей»:

*«Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожку,
Людським презирством, ніби струпом,
вкритий!
Твоїм будущим душу я тривожу,*

Від сорому, який нащадків пізніх

Палитиме, заснути я не можу.»[3, с. 525]

На думку Д. Павличка, «важко знайти у світовій літературі постать величнішу і трагічнішу, більше схожу на Мойсея, що сорок літ провадив свій народ до обітваної землі, але так і не ступив на неї, аніж фігура Франка, що сорок літ був духовним вождем поневоленого українського народу, але не діждався прирештя волі». [3, с. 11]

Поема Франка написана у 1905 році у зв'язку із революційними подіями у Російській імперії. У той час українські культурні діячі та інтелігенція покладали чималі надії на те, що ця революція принесе не лише соціальні і політичні, а й національні зміни: вони були окрилені соціально-політичним рухом, сподіваючись на незалежність, яку у свій час пророкував Шевченко.

Тому поема була на той час досить актуальною. Також її сюжет набуває незаперечної соціальної значущості й у наш час.

«Основною темою поеми, – пише Франко у передмові, – я зробив смерть Мойсея як пророка не признаного своїм народом. Ця тема у такій формі не біблійна, а моя власна».

Сподіваючись, що революція принесе національне визволення українському народу, автор намагався розв'язати проблему провідника, тієї політичної сили, що мала б скерувати народні маси, обстоювати волю і свободу українського народу, здійснення його вікових прагнень.

Порівняно невеликий за обсягом пролог нагадує одночасно і звернення Мойсея до народу з Біблії, і промову ліричного героя до італійців у «Божественній комедії» Данте. Пролог увібрав у себе риси монументального художнього мислення Франка, масштабність його поетичної думки, майстерність «густого» письма.

Перед читачем – сконденсована, спресована, подана на зрізі історія українського народу в її епічних і драматичних, трагічних і героїчних зверненнях і в різних часових вимірах (минуле, сучасне і майбутнє), на повний зріст виступає постать українського Мойсея – Івана Франка.

У пролозі до поеми чітко виділяються два тісно сплетені образні центри (образна діада): конкретний адресат – український народ і адресант – сам Франко, що виступає в особі ліричного героя.

Складна символіка твору, що уособлює вірність і любов, серце, душу і тіло, з першої сторінки готує читача до глибинних переживань і осмислення буття, ролі особистості у химерних переплетіннях життя, «ігор доли».

Поет як добрий пастир тужить і радіє, тривожиться і прославляє всю повноту проявів буття свого народу:

*«Задарма в слові твоєюм іскряться
І сила, й м'якість, дотеп, і потуга.
І все, чим може вгору дух піднятися?»*

*Задарма в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?»* [3, с. 525]

Мойсей звертається до свого народу, щоб передати Слово Боже як вищий сенс існування світу і людини у ньому. І щоб звірити вигартувані подвигом життя і служіння йому свої цінності і чесноти, впевнитися у його мудрості, строго запитує Єгови і, не отримавши відповіді, зневіряється у своєму високому призначенні. Пригнічений стан духу, підточений отруйною мовою Азазель, почуття образи, безнадійності та розчарування супроводжується у нього загальним занепадом сил:

*«І поник головою Мойсей.
«Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирваться вже
Людю мому з неволі?»*

*І упав він лицем до землі:
«Обдурив нас Єгова!»* [3, с. 566]

Між «піснею» Мойсея і прологом Франка є істотна різниця. У той час, коли біблійний пророк картає ізраїльський народ за невдячність Єгови, Франко вболіває за історичну долю свого народу.

Високий громадянський пафос і пророча тональність поетичної мови українського класика підкреслює, що у душі народу не «облудлива покірність усякому, хто зрадою і розбоєм» його скував, а вияв духовної снаги до волі.

Оскільки поема Франка «Мойсей» стоїть біля витоків українського неоромантизму, який традиційно поділяють на гуманістичний та онтологічний, то й у побудову художнього світу поеми покладено концепцію двосвітності. Це – констатація існування особистості на рівні соціуму і космосу, а також ідея розходження цих рівнів.

У душі вищого ступеня нового на той час літературного методу Франко виписує художні алегорії «соціум-народ Ізраїля», «космос-світ Єгови».

Відповідно парадигмі романтизму поет розробляє проблему стосунків пророка і народу. Узагальнюючи сюжет поеми, робимо висновок, що народ втратив віру у свого пророка. Конфлікт же ґрунтується на самовідчуженні пророка і народу, що призводить до деградації останнього, а розв'язка виходить за межі соціуму й індивіда і проєктується у світ Єгови.

Але «один за одним понесли Предтечі Єгови», і душевна тривога головного героя проходить:

*«Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю,
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і миґдалю.*

*І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Се говорить Єгова.»* [3, с. 567]

Народ же спостерігає ствердження у реальності пророцтв Мойсея і, як результат, існування вищої сили:

*«Ще момент – і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жоден, що вмить
Пристигло до нього.*

*Ще момент – і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.»* [3, с. 571]

У поемі «Мойсей» важливе місце належить трансформації біблійних мотивів і образів, що підсумовують важливу проблему смислу і абсурдності буття. Так, особливої значущості набуває гуманістичний пафос розроблених аспектів моралі та буття, всебічного розвитку, насамперед Христова концепція любові між людьми як запорука світової гармонії.

Цьому передувала тривала і кропітка робота: поет досконало вивчив історико-культурний матеріал із життя давніх євреїв, міфологію, релігію, історію, а також географію Ізраїлю, Палестини, Єгипту, видатні твори світового мистецтва (вірші олександрійських поетів, скульптура славетного Мікеланджело, розписи Врубеля у Кирилівській церкві м. Києва). Все це дало підстави Франкові вважати Мойсея грандіозною фігурою в історії людства.

Донька поета Ганна Франко-Ключко вважала, що історія написання поеми пов'язана насамперед з подорожжю батька до Італії у 1907 році. Мовляв, надзвичайне враження на автора справила статуя Мойсея, в яку він подовгу вдивлявся, а історія сорокалітнього блукання цього величного мужа у пошуках землі обіцяної запала у душу.

Герой поеми «Мойсей», уникаючи всіх спокус світу, поклав своє життя на вівтар «одної ідеї», на пошук сенсу буття. І від того часу він став «шалом божеським хворий», став творцем:

*«Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили, – ті гнатимуть вас
У призначене місто.*

*Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим богом і паном?»* [3, с. 533]

Творче начало, голос Єгови веде Мойсея до Землі Обіцяної, надає справжнього сенсу його існуванню. Обіцяний край, земля обітована – це творче осмислення буття, безперервний і нескінченний пошук істини, це те, без чого «жить ніхто негодний».

Обравши шлях до обітованої землі, Мойсей тим самим «вибирає дорогу сумнівів, тривоги, суцільних випробувань, бо пошук сенсу буття творчий, а отже й трагічний процес, бо справжня творчість – це одвічне стремління до глибини буття, у сутності своїй вкорінене у трагізм».

Смислова трагічність Мойсея викликана його повсякчасним загляданням уперед, постійною турботою про майбутнє, прогнозування якого виявилось катастрофічним для героя. У кризовій ситуації, у момент краху ілюзій те, до чого прагнув Мойсей, виявилось не раєм, а пеклом. І тут відбувається душевне роздвоєння пророка.

Вибравши момент, Азазель, «темний демон пустелі», вступає у розмову з ізраїльським пророком. Він відразу знаходить потрібне слово – слово спокуси, яке б розслабило чоловіка божого і призвело до гріхопадіння:

*«Цвіт безтямності плодить усе
Колючки лиш і муки.*

*А як вийде самому той плід
Донести не спромога, –
То найкраще увесь свій тягар
Положити на бога». [3, с. 552]*

У мові Азazelя зразу не розпізнати пастки і хитрощів. Мойсей вперше за сорок літ сумнівається, чи істинно «був певний і від Хоч насліпо, та сміло». У душі головного героя поселяється паморозь страху: «чи справді він є носієм Божої місії».

У збентеженій свідомості рогатий поводитир єврейського народу шукає однозначне підтвердження своїм богоподібним діям. Адже кому ще в історії людства, якщо не брати до уваги Ноя, було під силу визначити Долю народу:

*«Так, з низин тих, мрячних і лячних,
Я хотів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот,
І свободи, і чести.» [3, с. 553]*

У роздвоєному стані Мойсея виникають два голоси: голос бога Єгови та голос Азazelя, духа сумнівів і зневіри. Залежно від того, який рівень він вибирає: духовний, ірраціональний, небесний чи тілесний, раціональний, земний – можемо говорити про смисл і абсурдність сорокарічних мандрів Мойсея в пустелі:

*«Він ішов, не ставав, мов герой
До останнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою.*

*«Те бажання, – кричало там щось, –
Виглід сорому й болю,
Се був куцх огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..» [3, с. 555]*

Таємні і дрібні сумніви цього богоподібного чоловіка враз накривають соромом за скоєний гріх перед народом:

*«Ні, не те! Бережись і не крив
Сам душею своєю!
Се бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?*

*Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть і бажання святі
В твоїм серці не з'їла?» [3, с. 555]*

Неможлива для смертного ноша стає абсолютно нестерпною, коли Мойсей починає картати себе:

*«Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість божого, їм накидав
Власний план тіснозорий?» [3, с. 556]*

І зачерпнувши глибину людської немочі, і Адамової, і Йовиної, і Хрестової, Франковий Мойсей пізнає свою неспроможність вести народ до землі обітованої, зрікається свого призначення, а заодно і віри у Бога.

Втім, не маючи іншого виходу і «знаряддя» для вирішення такого скрутного життєвого становища, головний герой фізично проявляє себе стоїком:

*«Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з богом,
І молитва та небо бode,
Мов полонінним рогом...*

*Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чийсь
Підіймають все вгору.» [3, с. 558]*

З іншого боку, Азazelь як абсолютна (адже сюжетно протистоїть носієві Єговиної волі – Мойсею) спокуса світу теж виступає у поемі структурно багатограним.

Насамперед Азazelь, «темний демон одчаю», шокує героя, визнаючи себе частиною Бога:

*«Ти кленеш мене ним, а я ж сам
Його сили частина.» [3, с. 562]*

На передній план висунуто його як символ і мало не керманіча можливостей і сили людського розуму:

*«Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорості таму:
Глянь на край той, що він обіцяв
Праотцю Аврааму!»*

*І заблис увесь захід огнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.» [3, с. 562]*

Втім, демон не втішається знанням світу, яким можна вихвалитися перед чоловіком, а навіть навпаки, у душі реалізують його демонічну натуру страшні богоборницькі і гріховні відчуття.

Він намагається пояснити Мойсею, що знання – це ще більше випробування:

*«Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частину лишень
Знав того, що я знаю.» [3, с. 562]*

І сатана не залишається голослівним, пророкуючи майбутнє для єврейського народу:

*«Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди:
Се піднявся страшний Вавілон
На загладу Іюди...*

*Онде мати голодна їсть
Тіло свого плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах –
Цвіт твого народу.» [3, с. 564–565]*

У такому аспекті Азazelь органічно пов'язаний із деревом пізнання у Франковій легенді «Смерть Каїна», він суттєво доповнює і розгортає цей образ. Кореляція «дерево знання – дерево життя» у «Смерті Каїна» змінюється у «Мойсеї» бінарною опозицією «Єгова – Азazelь».

Пророчі видіння Мойсея, його забігання наперед, де він побачив модель землі обітованої, привели його до втрати віри у Бога, у сенс свого буття. Саме при спогляданні краю, до якого він ішов сорок років, в екстатичному пориві Мойсей вигукує: «Одурив нас Єгова!»

Ці слова окреслили межу Мойсеєвої віри, він заговорив земним, тілесним голосом. З позицій сущого, матеріального, а отже вузького, обмеженого, сорокалітнє блукання пустелею у пошуках землі, де панують голод, насильство, кров, є справді абсурдним. Тому голос Азazelя в Мойсеєвій душі питає:

*«Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молитися?» [3, с. 566]*

Мойсей не усвідомив вирішального моменту у пошуку ним сенсу буття – випробування, яке у поемі виконує роль показника висоти і глибини людської душі. Пророк вступає у внутрішню суперечку з собою, втрачає рівновагу, гармонію душі.

У такому напруженні перед Мойсеєм зникає шлях до Бога. Його вигук «Одурив нас Єгова!» – реакція розпачу Мойсея як людини смертної перед реальністю світу, вияв жаху перед реальністю людського життя. Ідея Бога як добра, любові привела Мойсея до висновку, що Бог не добрий, а злий, інакше б не допустив несправедливого покарання.

Єгова, який прийшов на розмову до Мойсея у цю тяжку для нього хвилину, наполягає на тому, що кінець поневірян не визначає початок щасливого життя:

*«Таж в Єгипті ви гнулись в ярмі,
Наїдавшись ласо...»*

*Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.»* [3, с. 569]

Виявляється, що для того, щоб бути улюбленим народом Єгови, немає необхідності ходити по пустелі сорок років. Мойсей неправильно зрозумів настанову і завдання Бога:

*«В золотім океані вас все
Буде прага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити...»*

*Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.*

*Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був провідир незрячий.»* [3, с. 569]

Безмежне розчарування при спогляданні землі обітованої охоплює його як результат краху ілюзій та духовного спустошення. Завмирання творчого начала, голосу Єгови стає причиною його трагедії, його віддаленості від пошуку сенсу буття і, в кінцевому підсумку, відстороненості від обіцяного краю, на порозі якого Мойсею судилось померти:

*«Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху.
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»* [3, с. 570]

Градовский Анатолий, Галушко Максим. «Цвет веры той – Бог» (бинарная оппозиция Иегова – Азazel в поэме И. Франко «Моисей»)

В статье анализируется поэма И. Франко «Моисей» через бинарную оппозицию Иегова – Азazel и другие противопоставления, в частности, «социум – универсум» и «мир народа Израиля – мир Иеговы» и другие.

Устанавливаются отдельные взаимосвязи творчества И. Франко, библейского сюжета и «Божественной комедии» Данте. Делается попытка выявить и проанализировать духовный посыл автора поэмы к народу и рассмотреть отношения народа и его пророка в поэме.

Ключевые слова: Франко, поэма, Моисей, образ, пророк, народ, вера.

Anatoliy Gradovskiy, Maksym Galushko. «Bloom of their faith is God» (binary opposition Jehovah – Azazel in Franko's poem «Moses»)

The article analyzes the binary opposition Jehovah – Azazel and other opposition in the poem «Moses» by Franko, including «society – universe» and «the world of the people of Israel – Jehovah's world» etc.

Some relationships the poem by Franko and the biblical story and the «Divine Comedy» by Dante are established.

An attempt to identify and analyze the spiritual message of the author of the poem to the people and to consider the relationship of the people and his Prophet in the poem was taken.

Key words: Franko, poem, Moses, image, prophet, people, faith.

У Мойсеевій вірі виразно простежуються дві ознаки: розрахунковий характер (обіцяний край як винагорода за довгі мандри) і відсутність страждання як атрибуту одухотвореності. Мойсей не витримав тягаря побаченого страждання, а отже, не збагнув, що людина досягає істинного лише обхідним шляхом через буття світу, весь час помиляючись, упадаючи в оману, поборюючи яку, ми тільки і здатні відчувати глибину справжнього буття, Бога.

Варто ще раз провести паралель між двома дуже спорідненими творами І. Франка «Мойсей» і «Смерть Каїна». Каїн, зневірившись у плодах дерева пізнання, якими «Бог дурив Вітця і всіх людей», обирає дерево життя. На відміну від Мойсея він збагнув, що дорога до раю – це шлях до Бога у собі, бо саме Бог

«... як із раю

Нас виганяв, а сам у серце нам

Вложив той рай і дав нам на дорогу?». [3, с. 344]

Погляди Каїна на буття, світ, Бога виявились панорамнішими від поглядів Мойсея, бо вони сформовані його стражданнями, його усвідомленням свого гріхопадіння. Тільки через муки, тугу, гріховність Каїн зміг пізнати життя глибше. Таку масштабність світовідчуття і світосприймання відкриває Мойсееві на порозі його смерті голос Єгови. Головний повідир народу Ізраїлю вибрав складніший шлях – прийти до Бога через служіння йому, а це, як виявилось, складніше, адже нічого протиставити святості і служінню Божому промислу, яке було сенсом всього його життя.

Таким чином, тема абсурдності і смислу буття схематично зводиться до тези: людина приходиться до відчуття абсурдності через нерозуміння світу, Бога, себе, спинившись у неперервному пошуку сенсу і місця свого на землі. Трагічність людини зумовлена її постійною внутрішньою суперечкою, роздвоєністю чи мандруванням між двома рівнями її духовної архітектоники: одухотвореним і матеріальним, онтологічним і античним, божественним і диявольським.

Література

1. Марченко Л.Г. Мотиви поеми «Мойсей» у ліриці І. Я. Франка початку ХХ ст. // Укр. літературознавство. Регіон. міжвід. зб.: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1966. – Вип. 1. – С. 70-76.

2. Пархомик Р. Поема Івана Франка «Мойсей» – твір неоромантизму? // Українське літературознавство. Науковий збірник. Вип. 58. Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 160-166.

3. Франко І.Я. Твори: В 3 т. – К.: Наук. думка, 1991. – (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.). Т.1: Поезії. Поеми / Упоряд. і приміт. М.С. Грицютю; Вступ. ст. Д.В. Павличка. – 672 с.